

Kristina Pranjić

Zvezdna navigacija pri Homerju in svetlikanje zvezd v poeziji Gregorja Strniše

objavljeno v:

Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-40/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

ZVEZDNA NAVIGACIJA PRI HOMERJU IN SVETLIKANJE ZVEZD V POEZIJI GREGORJA STRNIŠE

Kristina Pranjić

Akademija umetnosti, Nova Gorica
kristina.pranjic@ung.si

DOI:10.4312/Obdobja.40.607-613

Prispevek proučuje načine pojavnosti in pomenov zvezd in ozvezdij v pesniški zbirki *Zvezde* (1965) Gregorja Strniše, na katerega so v veliki meri vplivali motivi iz antičnih mitov. Cilj prispevka je primerjava funkcij zvezd in ozvezdij v kontekstu kozmološkega modela Homerja na eni strani, predvsem v njegovi epski pesnitvi *Odiseja*, v kateri nebesni pojavi igrajo vlogo navigacije in označevanja časa, ter funkcije pojavnosti zvezd v pesniški viziji modernega subjekta Strniše na drugi.

Gregor Strniša, *Zvezde*, vesoljska zavest, Homer, *Odiseja*

The paper examines the processes and functions of the appearance of the stars and constellations in the book of poetry *Zvezde* (Stars, 1965) by Gregor Strniša, whose work was largely influenced by different mythic systems. It compares the function of stars and constellations in the context of Homer's cosmological model in the epic cycle of Odysseus, who primarily used celestial bodies to navigate his craft and mark time, with the function of stars in Strniša's modern poetic vision.

Gregor Strniša, *Zvezde* (Stars), cosmic consciousness, Homer, *Odyssey*

Gregor Strniša je v svojem pesniškem delu nenehno uporabljal mitološke teme in motive, nenazadnje veljajo antični miti za enega od največjih vplivov njegove poezije (Pavlič 2003). To je vidno že iz naslova njegove zbirke *Odisej*, izdane leta 1963. Pričujoči prispevek je komparativne narave in bo poskušal prek primerjave Strniševega in Homerjevega dela prikazati načine pojavnosti in pomenov zvezd pri obeh pesnikih, predstavnikih dveh različnih kozmoloških modelov sveta – antičnega in modernega. Osrednje vprašanje prispevka se tako glasi: Kakšno funkcijo imajo zvezde in ozvezdja pri antičnem in modernem pesniku ter kaj nam pesniška vizija govori o specifikah izkušnje antičnega in modernega sveta? Da bi odgovorili na to vprašanje, bomo v središče razprave postavili Strniševo pesniško zbirko *Zvezde* (1965), ki že v naslovu nosi osrednji predmet raziskave, in njegov koncept *vesoljske zavesti* ter Homerjevo *Odisejo*, v kateri zvezde in ozvezdja prav tako zavzemajo posebno mesto.

Zvezde na Odisejevem potovanju po oceanu so imele zagotovo pomembno vlogo. Najbolj očitno je to predstavljeno v naslednjem delu *Odiseje*, kjer se zvezde in ozvezdja omenjajo kot navigator oz. vodilo:

Vetra vesel si jadro razpnè Odiséj bogorodni,
 sede h krmilu in spretno ravná plovilo pod sapo.
 Níti za kratek mu hip ne kane dremota na óči,
gleda samo v Gostosevce, Boóta, ki pozno zahaja,
dalje Medveda, ki vzdeli priimek so tudi Vozá mu,
ta se obrača na mestu in zmeraj Oriona pazi,
 sam in edin se giblje kopéli v vodáh Okeána.
Znamenje je to, je velela Kalipso, boginja častita,
zmeraj na levi imej, doklèr bo trajala vožnja.
 (Homer 1991: 78; poudarila K. P.)

Navedeni del je pomemben, saj gre za edini primer iz epskih pesnitev, v katerem so zvezde izrecno predstavljene kot pomoč za pomorsko navigacijo (Theodossiou idr. 2011: 26). Avtorja Kenneth in Florence Wood v knjigi *Homer's Secret Odyssey* (2011: 41) izpostavita, da so se Odisejeve »metaforične dogodivščine« pravzaprav »zgodile med zvezdami in ozvezdji«. Ocean postane nebo, ali bolje rečeno – dinamika in gibanje na oceanu sta vodena s pozicijami in gibanjem ozvezdij na nebu. Pot na oceanu oz. na Zemlji je zrcalni odsev neba. Na ta način je postavljena teza, da je Odisejevo pot mogoče začrtati zgolj s pomočjo zvezd, saj je tako v *Iliadi* kot *Odiseji* očitno, da je pomoč »pesnikov-astronomov« predstavljal ritem neba, sonca, zvezd in ozvezdij, ki je tako postal tesno povezan z dogodki v epih (Wood 2011: 15). Na osnovi nebesnega dogajanja sta omenjena avtorja celotno štiridesetdnevno obdobje Odisejevega potovanja, opisano v prvi knjigi *Odiseje*, povezala z luninimi fazami, da bi pokazala, kdaj je potekalo potovanje, čeprav na področju astronomije nekatera njuna dognanja niso bila potrjena.

Raziskovanja zvezd pri Homerju so se lotili tudi teoretiki na področju naravoslovja. Rezultat tovrstne raziskave je članek z naslovom *Astronomija in ozvezdja v Iliadi in Odiseji*, objavljen v reviji *Journal of Astronomical History and Heritage* (Theodossiou idr. 2011), ki so ga napisali štirje raziskovalci s področja naravoslovnih znanosti: astronom in profesor fizike Efstratios Theodossiou, raziskovalec in fizik Vassilios Manimanis, astronom Petros Mantarakis ter astronom in raziskovalec Milan Dimitrijević. Avtorji prek Homerjevih referenc v epih izpostavijo dejstvo, da so bila nekatera ozvezdja in določeni nebesni pojavi znani že starim Grkom na enak način, kot so nam še danes, in celo pod istimi imeni. Še več, s pomočjo Homerjevega opisa popolnega sončnega mrka, avtorji sklepajo tudi o datumu prihoda Odiseja na Itako (prav tam: 28). Poleg funkcije navigacije ima tako dogajanje na nebu tudi vlogo označevanja časovnosti dogodkov v epu, kot v naslednjem primeru:

Komaj pa dvigne se zvezda, ki mnogo svetlejša ko druge
 s svojim prihodom naznanja, da dramí se jutranja zarja,
 že približa otoku se ladja, po morju ploveča.
 (Homer 1991: 179)

Zgodovina astronomije nam tako prek referenc iz epa govori o tem, kako so nebo in konfiguracijo zvezd dojemali v antični Grčiji. Za vse to je bilo potrebno zelo dolgo obdobje empiričnih observacij, ki jih je Homer zelo dobro poznal in tudi uporabil

v svojih delih. Vlogo Homerja, »najbolj modrega med Grki«, kot »astronoma« je označil že Heraklit (v: Wood, Wood 2011: 11). Poleg pomembnosti Homerjevih epov v literarni tradiciji lahko tako govorimo o njegovi vrednosti tudi na področju zgodovine, znanosti, tehnologije in astronomije antične Grčije. S tem ko Odisej opazuje zvezde, Homer ponuja antični pogled na kozmos in splošne kozmološke nazore tistega časa. Na ta način tudi vidimo, da Odisejev pogled na nebo ne predstavlja občudovanja, kontemplacije zvezd in njihovega estetskega učinka, ampak je ta veliko bolj funkcionalen in tehničen. V *Odiseji* tako prvič srečamo opis odnosa antičnega junaka in zvezd, ki se kasneje razvija v smeri različnih vej znanstvene, tehnične in pesniške tradicije.

Zemljo je v antični Grčiji predstavljal okrogel disk, ki je bil obkrožen z oceanom, vesolje pa je bilo razumljeno kot nebesna kupola nad Zemljo, kot »nekaj trdnega, čeprav nedosegljivega« in hkrati »polno življenja, življenja zvezd in ozvezdij«, kar razberemo iz Homerjevega pisanja (Theodossiou idr. 2011: 24). Po Homerju Heziod v pesnitvi *Dela in dnevi* aplicira astronomijo na vsakdanja, praktična opravila in tako zasnuje prvi koledar za agrikulturo, v katerem različne položaje ozvezdij in dogajanja na nebu povezuje z vsakodnevnimi opravili, kot so setev, trgatve ipd. (Theodossiou idr. 2011: 27, 29)

Sklenemo lahko, da je v starodavnih časih nebo pomenilo predvsem kraj aktivnosti in dogajanja, ki je usmerjalo dejavnosti na Zemlji in organiziralo človekovo vsakodnevno življenje, njegova verovanja in obrede. Ti pogledi so se ohranili v monumentalni arhitekturi in megalitskih strukturah starih ljudstev, ki so bile globoko povezane z razvojem astronomije in razumevanjem dejavnosti v kozmosu. Tudi pri Homerju so zvezde predstavljene kot vodilo in orientir. Red, ki je obstajal na nebu, je urejal svet pod njim. Z razvojem tehnologije in vesoljskih raziskav pa se starodavno zrcaljenje kozmičnih pojavov na Zemljo preslika v zrcaljenje dejavnosti na Zemlji v resnični prostor vesolja. Tako se tudi razmerje človeka do nebesnih pojavov v sodobni literarni tradiciji spremeni. Čeprav zvezdam in ozvezdjem ni odvzeta funkcija navigacije in vodenja, so hkrati povezavi med človekom in zvezdami dodane druge konotacije.

Ta sodobna sprememba paradigme ter funkcije neba in kozmosa je vidna tudi v delu Gregorja Strniše, čigar poetika je ena najbolj dodelanih in izvirnih med slovenskimi avtorji. V starodavni preteklosti se je človek zavedal sveta na mitološki način oz. skozi mitološko zavest, pri Strniši pa je prisotna nova podoba sveta, ki je nastala v njegovem času moderne literarne kulture, formirane preko novih oblik in razumevanja zavesti s pomočjo astronomskih in fizikalnih dognanj, ki so vplivala na razširitev razumevanja (mikro in makro) sveta. To novo razumevanje stvarnosti je Strniša teoretsko in pesniško razvijal ter opisoval v različnih obdobjih svojega dela s pomočjo svojega koncepta *vesoljske zavesti*. Ta je osnovana na dejstvu, da je vse, kar se nahaja in dogaja v našem prostoru in času, majhno in nepomembno v primerjavi s prostranstvom vesolja, obenem pa odpira zavedanje, da je vse hkrati enako pomemben del vesolja, kar da vsaki, še tako majhni stvari poseben pomen in veljavo v celokupnem kozmosu.

Vesoljsko zavest je Strniša opisoval v esejih *Transcendentalna pesnitev* in *Ironična pesnitev* (pod skupnim naslovom *Relativnostna pesnitev*) ter v zbirki *Vesolje*. Strniša med drugim zapiše: »Resnica je, da resničnosti ni, njena 'resnica' je nezdružljiva, nepredstavljava, dosegljiva le posredno, v obliki enačb matematične fizike.« Zato cilj Strniševe poetike ni izjavljanje resnice, ker resnica sploh ni mogoča, ampak odpiranje možnosti, da stvari spregovorijo same na sebi, in s tem omogočanje njihovega kartiranja ter kazanja dejstva, da *so*, da *obstajajo* na sebi lasten način v svojem prostoru in času, ki nam morebiti (še) ni logičen in viden.

V Strniševem delu je vse animirano in organsko povezano s celoto vsega ostalega, živega in neživega. Tovrstna nadpovezanost vsega se razteza nad časovnimi omejitvami in tako povezuje različna, tudi pretekla in prihodnja obdobja, pa tudi nad prostorskimi koordinatami, tako da si je vse, tudi tisto, kar je izredno oddaljeno in pripada različnemu toposu, nenadoma blizu, »ker je to živo bitje ves čas v vseh časih, z vsemi svojimi deli enako živo, v resnici zmeraj, tudi ta hip, prisotno in obstoječe še v pramorju preteklosti in že v vesolju, v prihodnosti« (Strniša 2007: 563).

Na ta način pomeni Strnišev utemeljevanje in upesnjevanje vesoljske zavesti aktivno realizacijo najpomembnejše funkcije zavesti, ki je njena sposobnost transgresije – iti onkraj meja, ne le notranjega sveta, temveč tudi zunanjega, zaradi katerega se notranji svet eksternalizira, zunanji svet pa internalizira. Gre za medsebojno povezane procese, ko notranje postane zunanje in obratno, kar nam omogoči gledanje z različnih vidikov oz. t. i. kalejdoskopski pogled, ki omogoča odkrivanje večdimenzionalne narave obstoja. Ta je prisoten tudi v motivu mozaika v njegovi zbirki *Mozaiki* (1959), zelo značilen pa je tudi za ustvarjanje Srečka Kosovela, ki je pesnil skozi podobo kalejdoskopa, fraktala ter odseva makrokozmosa v mikrokozmosu pa tudi obratno.

Čeprav Strniša v svojih delih uporablja mitsko simboliko, je sama ureditev sveta pri njem drugačna od starogrške: to je nova, sodobna vizija mita, v katerem je vse individualno in na svojem, a hkrati po pomembnosti enakovredno in povezano. Na ta način lahko celo najmanjši del ponudi *navigacijo* ali postane najpomembnejši znak oz. vodilo v danem trenutku. Človek je tisti, ki v modernističnem pomenu sveta osmisli stvari in dogajanje okrog sebe. Tako je individualni posameznik svoboden, da projicira svojo zgodbo na nebo. Na ta način lahko sledimo tudi spremembi paradigme funkcije zvezd iz zgodbe, mita, ki se prenaša od ust do ust in razume znak kot tesno povezano celoto označenca in njegovega označevalca, do sodobnega performativnega izrekanja, ki se pri Strniši razvija v samosvoj sistem vseobsegajoče kozmične zavesti, ki množi ne samo pomene in njihova imena, temveč tudi samo bivajoče.

Preoblikovanja mitskih motivov pri Strniši, ki ne gre več v smeri epskega razvoja dogodkov in premagovanja ovir, ki jih srečuje na poti, tako nikakor ne moremo označiti kot resignacijo subjekta, ki se sooči s sodobnim svetom in njegovo praznino ali posledično odtujenostjo, ampak kot posebne vrste *in actu* izumljanja tako subjekta kot prostora-časa in novih entitet ter njihove percepcije. V svojem delu Strniša s svojim teoretičnim opisom kozmične zavesti aktivno ustvarja »vzporedne svetove«

in poezijo, ki se dobesedno razrašča v ogromen pesniški sistem, v katerem je vse zrcaljeno, odmeva, se ponavlja in je del vsega ostalega.

Vse to je mogoče videti tako v obliki kot vsebini njegovega dela. Na tem temelji celotno Strniševo ustvarjalno delo; k tej temi se vrača tako v dramah kot v poeziji – tudi v pesniški knjigi *Zvezde*, v kateri prav tako izraža kozmično dimenzijo poezije. Kot analizira Žunković (2014: 31), je Strniša v tej zbirki izrazil vesoljsko zavest tako prek forme kot vsebine knjige. Namesto opisa tovrstne modalnosti zavesti v tej zbirki namreč tudi poustvari samo naravo te modalnosti, tako da izreka večglasje stvari onkraj prostorsko-časovnih koordinat.

Zbirka *Zvezde* je pomenljiva knjiga že po svoji vizualni zasnovi: trde platnice so popolnoma bele z upodobljenim oz. vtisnjenim belim kvadratom na naslovnici, na papirnatem črnem ovitku pa se iz sredine kvadrata, kjer je geometrično upodobljena zvezda, razpršujejo bela ozvezdja. Uporaba črne in bele barve ter belina kvadrata na beli podlagi asociirata na suprematistično slikarstvo Kazimira Maleviča – tako na njegov ikonični *Črni kvadrat* kot tudi na platno *Belo na belem*, v katerem barva in forma izgineta v belini. Ta povezanost ni presenetljiva, saj se dogaja tudi na diskurzivni ravni obeh umetnikov – Malevič je na podlagi svojega slikarstva pravzaprav kazal tisto, kar je sam imenoval brezpredmetni svet, osnovan na svojevrstnem kozmičnem razumevanju sveta, čemur je posvetil tudi veliko število svojih teoretskih razprav. Podobno kot v suprematizmu Maleviča je tudi pri Strniši prisotna manifestacija biti stvari oz. celo nebiti in negibnosti, brez interpretacije njihovih pomenov.

Ko analiziramo vseh osem ciklov zbirke *Zvezde*, opazimo ponavljanje motivov in posameznih pojmov ter dojamemo Strniševo obvladovanje materije, prek katere ustvarja hibridnost človeškega in nečloveškega, svetlobe in teme, tišine in gibanja ter kaže, da v resnici nič ni nikoli ločeno in da so prav vsi elementi konstitutivni. Med branjem ne moremo nikoli predvideti, kdo ali kaj se bo pojavilo v naslednji pesmi. V različnih pesmih uporablja isti ritem v drugačnem kontekstu ali pa v isti kontekst postavi drugačno dinamiko reči.

V omenjeni zbirki so formacije in pomeni zvezd in ozvezdij povezani s pojmi, kot so *vid*, *oči*, *tema* in *svetloba*. Njegov večplastni svet in več-zaznavni pogled vplivajo na to, da se formirajo, kot zapiše v tretji pesmi iz cikla *Zvezde*, v »gozdove luči: sonca, zvezde, zvezde« (Strniša 1965: 27), ki *sijejo*, *šelestijo*, *se lesketajo*, *pojavljajo* in *bleščijo* (našteti so glagoli, ki so uporabljeni skoraj v vseh pesmih zbirke). V tem smislu ni več nikakršnega navigatorja, temveč samo pojavnosti na ozadju teme in noči, ki sta prav tako najpogostejša (zvezdam in svetlikanju komplementarna) označevalca v knjigi. V knjigi poezije *Zvezde* imajo zvezde in ozvezdja funkcijo, da pokažejo, kako se pojavijo stvari, pridejo v svojo bit, in spet izginejo v temno platno, ki ga predstavlja temno morje, temen prostor ipd. Tudi Žunković (2014: 32) izpostavlja vid in gledanje kot osrednjo metaforiko v omenjeni zbirki. Množica gledišč omogoča množico spoznanj. »Značilno je, da oči v *Zvezdah* nikdar niso samo človeške: so slepe, ptičje, kačje, zaprte, otroške, lunine rdeče itd. Vse so enako pomembne in vse imajo svoje videnje resničnosti, povsem enakovredno drugim videnjem« (Žunković 2014: 33).

Strniša je bil tudi sicer proti »humanističnemu antropocentrizmu«, nasproti česar je postavil pozitivno predznačen »antropomorfizem« kot »pradobni animizem«, ki podeljuje človeško vsemu, živemu in neživemu svetu, ki obstaja zunaj človeka in na ta način podeli vsem stvarim v kozmosu enako ali še večjo vrednost, kot jo ima le-ta (Strniša 2007: 560). Kot je bilo že ugotovljeno, pri Strniši ne gre za »izbris (subjektivne) zavesti« (Žunković 2014: 24; Pavlič 2003: 179), ampak gre za razpršenje te subjektivnosti na druge stvari in hkrati prevzemanje tujih subjektivnosti za trenutno vizuro posameznika. Strniša s svojo kozmično zavestjo človeka odstrani iz središča sveta in mu da sposobnost prikazovanja in obstoja na isti ravni kot vse ostalo.

Strniša prikazuje človeško in nečloveško razsežnost resničnosti, tisto, ki obstaja, in tisto, ki še ne obstaja ali je še brez imena; kot pravi v tretji pesmi iz cikla *Cro – Magnon*, bo tudi žival, »ki je nikoli ne spoznamo«, a nam je njena prisotnost dana po njenih stopinjah, dobila svoje ime šele v prihodnosti (Strniša 1965: 35). Na ta način stopa njegova poetika iz mimetične reprezentacije v aktivno diskurzivno prakso, ki postavlja vprašanje dovoljevanja, premikanja mej označevanja in omogočanja širjenja teh mej ter nabora tistega, kar se lahko govori, in tistih, ki so poklicani, da govorijo.

Materija v Strniševih pesmih ni pasivna, temveč ima svoje delovanje – v tem smislu lahko njegovo delo označimo tudi kot performativno. Priznava naravo, telesnost stvari in njihovo materialnost v polnosti njihovega postajanja ali pojavljanja. Tudi sicer pomeni odmik od antropocentrizma in humanizma odmik od mimezisa, reprezentacije in racionalizma. Prisotna je dialoška komunikacija in prepletenost med različnimi ravnmi obstoja, odprtost Drugemu in Drugim, ki oblikujejo poseben prostor intersubjektivnega v svoji vesoljski enotnosti in povezanosti. Zato lahko v poeziji Gregorja Strniše govorimo o nečloveški dimenziji realnosti, ki jo izpostavi tudi poljska raziskovalka Monika Gawlak (2012) v svoji monografiji, posvečeni Strniševemu delu.

Nečloveški pogled v zbirki *Zvezde* je prisoten že v prvi pesmi *Ladja*, ki po Žunkoviću »odpre pogled v povsem drugačen svet od človeškega izkustvenega sveta. Za opis tega sveta pesnik uporabi tradicionalno prisposodbo ladje, ki pluje skozi morja sveta. A ta ladja je vse kaj drugega kot podoba človeka, ki se orientira v svetu, ali podoba izgubljene duše, ki se vrača domov« (Žunković 2014: 31). Ladja je hibridna ladja-ptica, ki vidi na obe strani, torej več realnosti (tudi mitske in magične) hkrati. Tema pogleda, svetlobe in teme je uporabljena kot način, da se identificirajo nasprotja kot konstitutiven del sveta, kar tudi odpira možnost naracije enotnosti in celovitosti, značilnih za *Zvezde*. Strniša vidi povezave tudi zunaj tega, kar je sprejeto v naši tradiciji. Vse to dovoljuje in ustvarja bogato subjektiviteto, ki se začne kot zvezda ali ozvezdje svetlikati zaradi širitve meje zavesti in neverjetno spretnega načina premen pogledov.

Viri in literatura

GAWLAK, Monika, 2012: *Świat poetycki Gregora Strniśy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

HOMER, 1991: *Odiseja*. Prevedel Anton Sovre. Ljubljana: Založba Mihelač.

- PAVLIČ, Darja, 2003: *Funkcije podobja v poeziji K. Koviča, D. Zajca in G. Strniše*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- STRNIŠA, Gregor, 1965: *Zvezde*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- STRNIŠA, Gregor, 2007: *Zbrane pesmi*. Ljubljana: Študentska založba.
- THEODOSSIOU, Efstratios, MANIMANIS, Vassilios N., MANTARAKIS, Petros, DIMITRIJEVIĆ, Milan S., 2011: Astronomy and Constellations in the Iliad and Odyssey. *Journal of Astronomical History and Heritage* XIV/1. 22–30.
- WOOD, Kenneth, WOOD, Florence, 2011: *Homer's Secret Odyssey*. Cheltenham, Gloucestershire: The History Press.
- ŽUNKOVIĆ, Igor, 2014: Strnišev lirski subjekt. *Primerjalna književnost* XXXVII/3. 23–45.